

From Domination to Moral Responsibility: Kecia Ali's Theological-Ethical Reading of Q. 4:34 (al-Rijālu Qawwāmūna 'alā al-Nisā')

Asiyeh Homa

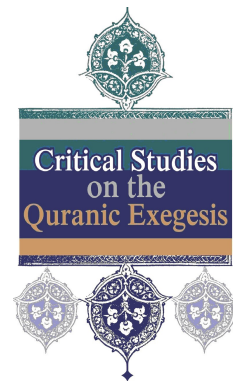
PhD student in Educational Sciences (*Qur'an* and Sciences Department),
Khorasan Representative Office, Al-Mustafa Al-Alamiyah University,
Mashhad, Iran (Email: homa88539@gmail.com).

Soheila Pirouzfār

Associate Professor, Department of *Qur'an* and Hadith Sciences,
Faculty of Theology and Islamic Studies, Ferdowsi University of Mashhad,
Mashhad, Iran (Corresponding author: spirouzfara@um.ac.ir).

AhmadReza Tahayori

Assistant Professor, Department of *Qur'an* and Science,
Khorasan Representative Office, Al-Mustafa International University, mashhad, Iran
(Email: ahmad_thayori@miu.ac.ir).

Original research

Received: 15/ 10/ 2025

Revised: 1/ 1/ 2026

Accepted: 16/ 2/ 2026

Published: 10/ 6/ 2026

Pages: 115-144.

Publisher:

Mashhad Faculty of University of Quranic Theology and Awareness.
© 2026/ Authors retain the copyright and full publishing rights.

Online ISSN: 2783-5308

Open access in web address:

<http://naghdeara.quran.ac.ir>

Cite this article: Homa, Asiyeh, Pirouzfār, Soheila, and Tahayori, AhmadReza, "From Domination to Moral Responsibility: Kecia Ali's Theological-Ethical Reading of Q. 4:34 (al-Rijālu Qawwāmūna 'alā al-Nisā)", *Critical Studies on the Quranic Exegesis*, 6 (2): 12, 2026, p. 115-144.

<http://doi.org/10.22034/naghdeara.2026.552889.1353>

Abstract

This article critically examines Kecia Ali's feminist interpretation of Q. 4:34, a pivotal verse on male authority (*qawwāmiyyah*) and marital conduct. Ali, an American Muslim feminist scholar working within Islamic theology, distinguishes between the *Qur'an* as divine revelation and its patriarchal interpretations in classical jurisprudence (fiqh). The study analyzes Ali's three-level critique: literary-linguistic, historical, and political-social. Linguistically, Ali reinterprets qawwāmūn as conditional financial responsibility rather than inherent superiority, and *ḍarb* (striking) as incompatible with the *Qur'an*'s core ethical values of justice and human dignity. Historically, she demonstrates how early jurists, influenced by slavery and male ownership, conceptualized marriage as *milk al-buḍ'* (ownership of the vulva), turning mahr into compensation for male sexual access. Politically, she critiques how modern Muslim states codified these rulings into family laws, using *nushūz* (marital discord) and enforced obedience to control women's bodies. Ali argues that most patriarchal readings stem not from revelation but from historical power structures. Operating from within Islamic theological premises—such as divine unity and human vicegerency—she advocates for an ethical, justice-centered hermeneutic that prioritizes moral responsibility over male authority, offering a reformist model for reinterpreting gendered Quranic passages in the contemporary world.

Keywords: Feminist Exegesis, Islamic Feminism, Patriarchal Jurisprudence (Fiqh), Gender Justice, Nushūz, Marital Ethics.

Extended Abstract

This article offers a critical analysis of Kecia Ali's interpretation of verse 34 of Sūrat al-Nisā' (Q. 4:34), a key and highly debated passage in the *Qur'ān* concerning gender relations, male authority, and marital conduct. Kecia Ali, a prominent American Muslim feminist scholar working within the framework of Islamic theology and ethics, attempts to move beyond traditional jurisprudential readings that have historically understood *qiwāmah* as male dominance and *ḍarb* as a permissible form of physical chastisement. The central argument of this study is that Ali's interpretation is not merely a linguistic or apologetic exercise but a systematic effort to relocate the meaning of the verse from a paradigm of male authority to one of moral responsibility, based on her commitment to time-transcendent ethical principles derived from the *Qur'ān* and Islamic moral tradition. Ali operates from a distinct epistemological stance that distinguishes sharply between divine revelation (*Sharī'ah* as ethical ideals) and its historical human interpretations (*fiqh*), which she contends were shaped by patriarchal structures, premodern social conditions such as slavery, and male-dominated economic relations.

The article is structured around three interconnected levels of critique that Ali deploys in her interpretation of Q. 4:34. First, at the literary-linguistic level, Ali re-examines key Quranic terms. She reinterprets *qawwāmūn* not as a sign of ontological superiority but as a conditional responsibility for financial maintenance and protection, which lapses if the husband fails to provide. The term *qānitāt*, traditionally rendered as obedient to the husband, is instead connected to Quranic usage meaning devotion to God. Similarly, *ḥāfiẓātun li l-ghayb* is expanded from mere guarding of the husband's property and honor in his absence to a wider ethical commitment to faithfulness and trust before God. Regarding *nushūz*, Ali distances it from simple female disobedience and links it to grave marital discord, while her discussion of *ḍarb* acknowledges the literal meaning of "striking" but, appealing to the ethical agency of humans as God's vicegerents (*khalīfah*), she argues that contemporary Muslims have the moral authority to reject such violence on the basis of higher Quranic values like justice and human dignity.

Second, at the historical level, Ali demonstrates how classical jurists (2nd–4th centuries AH) conceptualized marriage within a framework influenced by slavery and

male ownership. The article shows how Ali traces the idea of *milk al-budʿ* (ownership of the vulva) and defines *mahr* (dower) as compensation for exclusive male sexual access, a view explicitly articulated by figures like al-Shāfiʿī. By historicizing these legal constructs, Ali argues that patriarchal fiqh is a product of its time, not an eternal divine command. Third, the political-social level of Ali's critique reveals how modern nation-states, particularly in the Muslim world, have codified these classical rulings into family laws, thereby transforming concepts like *nushūz* and *ṭāʿab* (obedience) into instruments of state power. Ali links this to a "poverty of power" among women, arguing that structural violence and economic dependency trap them in abusive relationships. Her analysis insists that interpretation without ethical commitment to justice becomes a tool of domination.

The study concludes that Kecia Ali's hermeneutical framework is a form of critical-ethical hermeneutics, informed by her acceptance of core Islamic theological premises (such as divine unity, human vicegerency, and the ultimate ethical goals of the *Qurʾān*). Her method integrates historical contextualization, intra-textual reading, and the lived experiences of Muslim women as a source of exegetical authority. While Ali acknowledges that the *Qurʾān*'s language in some verses (including Q. 2:222-223) reflects a male-centric worldview of its historical context, she distinguishes this from the entrenched patriarchy of classical jurisprudence.

Ultimately, the article presents Ali's reading as a coherent model that prioritizes justice, mercy, and human dignity over legal formalism, offering a pathway for rethinking Islamic sexual ethics in the contemporary world. This study highlights that her contribution lies not in dismissing the tradition but in reforming it from within by recentering moral responsibility as the ultimate criterion for interpreting revelation.

Bibliography

1. Ali, Kecia, "About Me", Kecia Ali's web site, retrieved June 03, 2026, <https://www.keciaali.com/about-me#about-me-keciaali>.
2. Ali, Kecia, "Progressive Muslims and Islamic Jurisprudence: The Necessity for Critical Engagement with Marriage and Divorce Law", in *Progressive Muslims: On Justice, Gender and Pluralism*, ed. Omid Safi, Oxford, Oneworld, 2003.
3. Ali, Kecia, "The Ethics of 'Follow the Male Scholar': Authority, Gender, and the Construction of Normativity in Islamic Jurisprudence", *Journal of Feminist Studies*

- on Religion*, vol. 27, no. 2, 2011.
4. Ali, Kecia, “Timeless Texts and Modern Morals: Challenges in Islamic Sexual Ethics”, *New Testament and Qur’ān as Literature and Culture*, ed. Kari Voight et al., Leiden, Brill, 2009.
 5. Ali, Kecia, *Marriage and Slavery in Early Islam*, Harvard University Press, 2010.
 6. Ali, Kecia, *Sexual Ethics and Islam: Feminist Reflections on Qur’ān, Hadith, and Jurisprudence*, Oxford, Oneworld, 2006.
 7. ‘Āmilī, Ja’far Morteḍā, *al-Ṣaḥīḥ min Sīrat al-Nabī al-A’zam*, Qom, Dār al-Ḥadīth, 1385 SAH [Arabic].
 8. Badreh, Moḥsen, Mīrkhānī, ‘Ezzat al-Sādāt, and Shākerī Golpāyegānī, Ṭūbā, “Cheshm-andāz-e Jaryān-e Mawsūm be Fīmīnīsm-e Islāmī be Bāznegarī-e Feqh-e Sonnī: Kāvosh-e Taṭbīqī-e Dīdgāhhā-ye ‘Azīzeh al-Ḥibrī va Keshīā ‘Alī”, *Zan dar Farhang va Honar*, vol. 7, no. 3, Autumn 1394 SAH [Persian].
 9. Fakhr Rāzī, Moḥammad b. ‘Umar, *al-Tafsīr al-Kabīr*, Beirut, Dār Iḥyā’ al-Turāth al-‘Arabī, 1420 AH [Arabic].
 10. *Fīmīnīsm va Dānesbhā-ye Fīmīnīstī: Tarjomeh va Naqd-e Ta’dādī az Maqālāt-e Dāyerat al-Ma’āref-e Falsafī-ye Rūtlīj*, tr. ‘Abbās Yazdānī and Behrouz Jandaqī, Qom, Daftar-e Moṭāle‘āt va Taḥqīqāt-e Zanān, Spring 1388 SAH [Persian].
 11. Hammer, Juliane, “American Muslim Women, Religious Authority, and Activism: More Than a Prayer”, *The American Journal of Islamic Social Sciences*, 31:1, 2012.
 12. Hidāyatullāh, ‘Ā’ishah, *Hāshiyehā-ye Fīmīnīstī-ye Qur’ān*, tr. Marzīyeh Moḥaṣṣes and Nafīseh Dānishfard, Tehran, Nashr-e Kargardān, 1400 SAH [Persian].
 13. Ishāqī, Sayyid Ḥusayn, “Ta’ammulī bar Peykareh va Peyāmadhā-ye Fīmīnīsm-e Islāmī”, *Rawāq-e Andīsheh*, no. 44, 1384 SAH [Persian].
 14. Khān‘alī, Parīsā, *Āmūzesh-e Zanān dar Eslām va Maktab-e Fīmīnīsm*, Eṣfahān, Kīārād, 1394 SAH [Persian].
 15. Maḥmūdī, ‘Alī, *Īlāhīyāt-e Fīmīnīstī-ye Masīḥīyat dar Moqāyeseh bā Negaresh-e Eslām*, Qom, Dānishkadeh-ye Oṣūl-e Dīn, 1396 SAH [Persian].
 16. Mīrḥoseynī, Zībā, “Eslām-e Sīyāsī va Āyandeh-ye Zan-e Mosalmān”, *Bāztāb-e Andīsheh*, no. 76, 1385 SAH [Persian].
 17. Mir-Hosseini, Ziba, *Men in Charge? Rethinking Authority in Muslim Legal*

- Tradition*, London, Oneworld, first published, 2015.
18. Moqaddas, Husayn, *Modernism az Didgāb-e Allāmeḥ Ṭabāṭabā'ī va Moḥammad Abdeh*, Qom, Nashr-e Nedā-ye Dūst, 1392 SAH [Persian].
 19. Schüssler Fiorenza, Elisabeth, *But She Said: Feminist Practices of Biblical Interpretation*, Boston, Beacon Press, 1992.
 20. Scott, Joan W., "Gender: A Useful Category of Historical Analysis", *The American Historical Review*, vol. 91, no. 5, 1986.
 21. Shaykh Ṭūsī, Moḥammad b. Ḥasan, *al-Tibyān*, ed. Aḥmad Ḥabīb Qaṣīr 'Āmilī, Najaf, Maṭba'at al-Nu'mān, 1383 AH/1964 [Arabic].
 22. Tawfīqī, Fāṭemeh, *Ravesbhā-ye Modern-e Tafsīr-e Motūn-e Moqaddas*, Tehran, Nashr-e Kargadān, 1404 SAH [Persian].
 23. Wadūd, Āmeneh, *Qur'ān va Zan: Bāzkbānī-e Matn-e Moqaddas az Manẓar-e Yak Zan*, tr. A'zam Pūyāzādeh and Ma'ṣūmeh Āgāhī, Tehran, Ḥikmat, 1393 SAH [Persian].

از سلطه تا مسئولیت اخلاقی

تفسیر کشیا علی از «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ...» (نساء / ۳۴)

آسیه هما ^{ID}

دانش جوی دکتری علوم تربیتی، گرایش قرآن و علوم، نمایندگی خراسان،
جامعه المصطفی العالمیه، مشهد، ایران (ایمیل: homa88539@gmail.com).

سهیلا پیروزفر ^{ID}

دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی،
دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران (نویسنده مسئول: spirouzfara@um.ac.ir).

احمدرضا تحیری ^{ID}

استادیار گروه قرآن و علم، نمایندگی خراسان، جامعه المصطفی العالمیه، مشهد، ایران
(ایمیل: ahmad_thayori@miu.ac.ir).

چکیده

این مطالعه با رویکرد تحلیلی-تفسیری با هدف بازخوانی انتقادی آیه ۳۴ سوره نساء در اندیشه تفسیری کشیا علی انجام شده است. او بر تمایز میان وحی و تفسیرهای مردسالارانه فقه اسلامی سنتی تأکید می‌کند. نوآوری اصلی مقاله بازشناسی تحلیل سه‌سطحی (زبانی-ادبی، تاریخی و سیاسی-اجتماعی) کشیا علی است که برخلاف تحلیل‌های صرفاً لغوی دیگر مفسران فمینیست، بر مبنای اخلاق اسلامی و نقد ساختارهای فقهی مردسالارانه سامان یافته است. فرضیه مطالعه کنونی آن است که کشیا علی می‌خواهد با نقد ادبی نشان دهد که قوامیت امری اخلاقی و مبتنی بر مسئولیت مالی و حمایتی مرد و نه نشانه‌ای از برتری ذاتی است و از همین رو مفهوم قانتات را به اطاعت از خداوند و **حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ** را هم به پای‌بندی زنان به تعهدات ایمانی برمی‌گرداند. کشیا علی با تحلیل تاریخی نیز در مقام دفاع از این نکته است که بسیاری از احکام زناشویی در فقه سنتی در بستری شکل گرفته‌اند که روابط قدرت، ساختارهای برده‌داری و اقتصاد مردم‌محور نقش تعیین‌کننده داشته‌اند؛ امری که وی خود آن را محور نقد و بازسازی اخلاقی قرار می‌دهد. در سطح سیاسی-اجتماعی نیز کشیا علی قرائت‌های اقتدارگرایانه از آیه را نتیجه استمرار منطق تاریخی تمکین، کنترل بدن و نابرابری جنسیتی می‌داند. او با تأکید بر لزوم قرار دادن عدالت و کرامت انسانی در مرکز تفسیر، چارچوبی برای بازاندیشی معنای آیه ارائه می‌دهد.

کلیدواژه‌ها: تفسیر فمینیستی، فمینیسم اسلامی، فقه مردسالار، عدالت جنسیتی، نشوز، اخلاق زناشویی.

مقاله پژوهشی

دریافت: ۱۴۰۴/۷/۲۳ ش

بازنگری: ۱۴۰۴/۱۰/۱۱ ش

پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۲۷ ش

نشر: ۱۴۰۵/۳/۲۰ ش

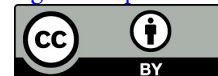
صفحه ۱۱۵-۱۴۴.

ناشر:

دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم (دانشکده علوم قرآنی مشهد).
© ۲۰۲۶ / نویسندگان دارنده حق تألیف مقاله خود بدون محدودیت اند.

شاپای الکترونیکی: ۵۲۰۸-۲۷۸۳
دسترسی آزاد:

<http://naghdeara.quran.ac.ir>

چه‌گونه به این مقاله ارجاع دهیم؟

هما، آسیه، پیروزفر، سهیلا و تحیری، احمدرضا، «از سلطه تا مسئولیت اخلاقی: تفسیر کشیا علی از «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ...» (نساء / ۳۴)»، پژوهش‌نامه نقد آراء تفسیری، سال ششم، دوره دوم، شماره پیاپی ۱۲، زمستان ۱۴۰۴ ش، ص ۱۱۵-۱۴۴.

<http://doi.org/10.22034/naghdeara.2026.552889.1353>

درآمد

یکی از روی‌کردهای تفسیر قرآن که در سال‌های اخیر و متأثر از توسعه مباحث مشترک میان علوم قرآنی، فلسفه دین، کلام و زبان‌شناسی به شکلی فزاینده حرکتی روبه‌رشد داشته، روی‌کرد فمینیستی است (هدایت‌الله، *حاشیه‌های فمینیستی قرآن*، ۱). در این آثار روی‌کردی زنانه‌نگر به قرآن ترویج، و تفاسیر مردسالارانه و تبعیض‌آمیز جنسی از قرآن و قدرت انحصاری مردان در تفسیر و تولید علوم دینی به چالش کشیده می‌شود (میرحسینی، *مردان...*، 68).

پیش‌برندگان این جریان فکری، از ابزارهایی که در دوران معاصر برای نقد کتب مقدس یهودی و مسیحی به‌کار می‌آید بهره‌ وافر برده‌اند. از دیگر سو، گرایش‌هایی نزدیک به الهیات لیبرال دارند؛ جریانی در الهیات پروتستان که اخلاق را بر عقاید اولویت می‌بخشد و شکل‌گیری نظام اخلاقی بر پایه تعالیم یک مکتب را مهم‌تر از دفاع متکلمانه از آموزه‌ها می‌شناساند (توفیقی، *روش‌های مدرن تفسیر متون مقدس*، ۲۲۸).

فمینیست‌های مسلمان نیز، هم‌سو با همین روی‌کرد، عدالت را به مثابه ارزشی اخلاقی هم‌چون اولویتی می‌انگارند که تحقق آن در آموزه‌های یک مکتب را باید مقدم بر هر هدف متکلمانه دیگر دانست. نیز، فراهم آوردن شرایطی عادلانه برای زنان را بر همین پایه اولویت یک نظام الهیات دینی می‌شناسند. آن‌ها خود نیز در کوشش برای پای‌بندی به چنین عدالتی، بر حق برخورداری خود به مثابه یک زن مسلمان از تجربه دینی تأکید می‌کنند. نیز، بیان این تجربه‌های دینی را شیوه‌ای برای مقابله با تک‌صدایی الهیات مردسالار می‌انگارند (همان‌جا).

گرایندگان به الهیات فمینیستی لیبرال، افزون بر تأکید بر اولویت اخلاق در نظام‌سازی الهیاتی، بر ضرورت نقد تاریخی، اجتماعی و ادبی گزاره‌های عهدین و دیگر متون مقدس یهودی و مسیحی تأکید می‌کنند. آن‌ها با کاربست روش‌های نقد تاریخی از منظری فمینیستی می‌خواهند حضور زنان در تاریخ را بازسازی کنند و شیوه‌ها و ابزارهایی را هم که سبب نابرابری جنسیتی شده‌اند بازشناسند؛ زیرا معتقد اند که روایات تاریخی مرسوم عموماً خوانشی مردمحور از روی دادها را دربر می‌گیرد و حضور و ایفاء نقش زنان را حذف می‌کند یا در حاشیه نشان می‌دهد (اسکات، *جنسیت...*، 1053-1055).^۲ به‌همین ترتیب، شیوه‌های مختلف نقد ادبی را نیز برای این پی می‌گیرند که دریابند روابط میان دو جنس در متون دینی چه‌گونه تصویر شده است و این متون چه‌طور مستعد خوانش‌های مختلفی برای رهایی بخشی زنان یا احیاناً ستم در حق ایشان اند (توفیقی، *روش‌ها...*، ۲۲۹).

1. Mir-Hosseini, *Men in Charge...*

2. Scott, *Gender...*

طرح مسئله

آیه ۳۴ سوره نساء از بحث‌برانگیزترین آیات **قرآن** در زمینه روابط جنسیتی و خانوادگی است. این آیه در سنت تفسیری کلاسیک به **آیه تنبیه زنان** شهرت یافته، و از سده‌های نخستین تا کنون محور تفسیرها و جدل‌های بسیاری درباره جایگاه زن، قوامیت مرد و معنای **ضرب** بوده است. بیش‌تر تفاسیر سنتی، قوامیت را به منزله برتری طبیعی و الهی مردان دانسته و ضرب را به‌عنوان تنبیه بدنی زنان تفسیر کرده‌اند. چنین خوانشی، به‌ویژه در دوره‌های فقه‌محور، به تثبیت گفتمان مردسالار در حوزه خانواده و نهاد دین انجامیده است. در برابر این سنت، در دهه‌های اخیر شماری از مفسران و متفکران مسلمان با روی‌کرد فمینیستی، تلاش کرده‌اند تا قرائتی عدالت‌محور، تاریخی و اخلاقی از متون مقدس ارائه دهند.

در میان آنان، کشیا علی جایگاهی متمایز دارد؛ زیرا برخلاف بسیاری از فمینیست‌های اسلامی که صرفاً بر تفسیرهای زبانی تمرکز کرده‌اند، کشیا علی به‌عنوان یک فمینیست مسلمان، تفسیر خود را بر مبنای اخلاق اسلامی بیان کرده است. دغدغه کشیا علی بازخوانی تاریخی و اخلاقی احکام فقهی مرتبط با زنان است. او می‌خواهد با بازتفسیر متون دینی به ارتقاء عدالت جنسیتی در چارچوب گفتمان اسلامی یاری رساند (علی، **اخلاق جنسی** ...، ۱۵۷). او با ورود به مباحث فقهی به سراغ بخش‌هایی فراموش شده از آن (بردگی) می‌رود. به دنبال این است که بداند نهادهای حقوقی مانند ازدواج در دوره شکل‌گیری و تکون فقه سنی، چه‌گونه پردازش و تعریف شده‌اند و این نحوه تعریف چه تأثیراتی از بسترهای آن روزگار پذیرفته است (علی، **ازدواج و بردگی** ...، ۴۷-۴۵).

وی می‌خواهد ریشه‌های اجتماعی و فقهی سلطه مردانه را آشکار سازد و در برابر نیز نشان دهد آیه ۳۴ سوره نساء در بستر نزول خود، نه فرمان به سلطه، بل که دعوتی به مسئولیت اخلاقی و حمایت مالی بوده است. او با تحلیل تطبیقی میان منابع فقهی کلاسیک و متون اخلاقی معاصر، بر این باور است که خوانش‌های مردسالارانه از این آیه، نتیجه برساخت‌های تاریخی و قدرت‌محور علم فقه و نه مقصود و حیانی آن است. از دیدگاه او، بازگشت به زمینه اخلاقی و انسانی متن **قرآن**، می‌تواند راه را برای بازتولید فهمی عادلانه‌تر از روابط جنسیتی در سنت اسلامی بگشاید.

مطالعات پیشین بیش‌تر بر بازخوانی آیه از دیدگاه آمنه و دود، رفعت حسن یا اسما بارلاس متمرکز بوده‌اند که هرکدام بر بُعد خاصی مانند شمول زبانی **قرآن** یا نفی سلطه تفسیری تأکید دارند. تاکنون مطالعه‌ای متمرکز بر

1. Ali, *Sexual Ethics*.

2. Ali, *Marriage and Slavery*.

اندیشه تفسیری کشیا علی پیرامون آیه تنبیه زنان انجام نشده، و اثری به خوانش اخلاق محور و نقادانه فقهی کشیا علی از این آیه نپرداخته است. مطالعه بدره و همکاران (۱۳۹۴ ش) با عنوان «چشم انداز موسوم به فمینیسم اسلامی به بازنگری فقه سنی: کاوش تطبیقی دیدگاه‌های عزیزه الحبری و کشیا علی» به مقایسه روش پژوهش حبری و کشیا علی در فقه اسلامی پرداخته، و به این برداشت رسیده است که از نگاه کشیا علی، فقه موجود اندیشه اخلاقی عدالت طلبانه کاملاً برابر را تضمین نمی‌کند و بنابراین از این جهت باید مورد نقد ریشه‌ای و ساختاری قرار گیرد (بدره و دیگران، «چشم انداز...»، سراسر مقاله).

بر این اساس، مسئله اصلی مطالعه حاضر این است که اولاً، کشیا علی چه گونه آیه ۳۴ سوره نساء را با تأکید بر مؤلفه‌های تاریخی، اخلاقی و زبانی بازخوانی می‌کند؛ ثانیاً، شیوه‌های مختلف او برای تحلیل و نقد متون هریک چه نسبتی با این بازخوانی دارند و هر کدام چه لایه‌ای از معنا را آشکار می‌کنند؛ ثالثاً، در چارچوب فمینیسم اسلامی، خوانش او چه نقشی در بازگرداندن اخلاق به مرکز فقه و تفسیر قرآن ایفاء می‌کند.

۱. بسترها و بنیان‌های فکری کشیا علی

در کوشش برای پاسخ به پرسش‌های مطالعه، نخست لازم است اصول و مبانی تفسیری کشیا علی را بازشناسیم.

۱-۱) مروری بر جریان موسوم به فمینیسم اسلامی

در اواخر سده ۱۹ و اوایل سده ۲۰ م، اندیشه‌های برابری طلبانه فمینیسم لیبرال به جوامع اسلامی راه یافت و در پی تأثیر عواملی چون استعمار، مدرنیسم و ناسیونالیسم، زنان طبقات متوسط و بالای شهری خواهان حضور فعال‌تر در عرصه‌های اجتماعی و عمومی شدند (خان‌علی، آموزش زنان...، ۸۶-۸۷). فمینیسم اسلامی گرایشی نظری و عملی است که از درون به یک پارادایم اسلامی متصل است که فهم، منطق و قدرت‌ش را از قرآن می‌گیرد و در جست‌وجوی عدالت برای زنان و مردان در تمامیت وجودشان است. برهان اساسی فمینیسم اسلامی این است که قرآن بر اصل برابری میان تمامی افراد بشر تأکید می‌کند و خواهان بازنگری و اصلاح قرائت‌های سنتی از آیات مرتبط با زن است. فمینیست‌های مسلمان بر این پایه مردسالاری و تبعیض جنسیتی را مردود می‌دانند و خواستار برابری زن و مرد اند (محمودی، الهیات فمینیستی مسیحیت...، ۱۰۹-۱۱۰).

آمنه ودود در مقدمه کتاب قرآن و زن درباره این برابری می‌گوید:

خدا را شکر، هر چه پیش‌تر در قرآن تحقیق کردم، فارغ از قید و بندهای قرن‌ها قرائت جنسیت محور و تمایلات فرهنگی عربی-اسلامی، بیش‌تر یقین کردم که در اسلام، زن از جهت آغاز

پیدایی، کیهان‌شناختی، آخرت‌شناختی، از نظر روحی و معنوی، انسانی کامل و برابر با همه انسان‌هایی است که خدا را پروردگار، محمد (ص) را پیامبر و اسلام را به مثابه دین پذیرفته‌اند. من از جزئیات این تحقیق به منزله دلایل موجه برای مخالفت با رفتار نابرابری که زنان در طول تاریخ تجربه کرده‌اند و هنوز هم در متن جوامع اسلامی در لباس قانون تجربه می‌کنند، دفاع می‌کنم (ودود، **قرآن و زن...**، ۱۸).

فمینیسم اسلامی برآیند فعالیت دو گروه است. یک گروه کسانی هستند که از ادبیات دینی و اسلام به عنوان سیاستی راه‌بردی در توسعه مفاهیم فرهنگ غربی و مقابله با اصول‌گرایی در کشورهای اسلامی استفاده می‌کنند. در این کشورها نسبت به ادبیات فمینیسم رادیکال و لیبرال، پذیرش حداکثری وجود ندارد. از همین رو این افراد از ادبیات دینی در طرح دیدگاه‌های فمینیستی و ایجاد جنبش‌های زنانه استفاده می‌کنند (بنگرید به: **فمینیسم و دانش‌ها...**، ۲۷).

گروه دیگر، روشنفکرانی اند که در رویارویی با مدرنیته، ضمن پذیرش عقلانیت بشری و دست‌آوردهای فرهنگی جدید، اصلاح دینی را ضروری می‌دانند و بر محورهای اصلاح دینی هم‌چون عرفی شدن دین، انطباق احکام با شرایط زمان، جداسازی **قرآن** از سنت و اجتهاد نو در مبانی فقهی تأکید می‌کنند. این دو جریان در مجموع، پایه‌های نظری و اجتماعی فمینیسم اسلامی را در جهان معاصر شکل داده‌اند (همان، ۲۷).

در توصیف خاستگاه گفتمان‌های این گرایش در جوامع مسلمان، دیدگاه‌های متعددی مطرح شده است. برخی آن را تفسیری زنانه از اسلام توسط مدافعان لائیک حقوق زنان می‌دانند که در پی کسب مشروعیت لازم برای مقابله با دیدگاه‌های مردسالار در جوامع اسلامی بوده‌اند (اسحاقی، «تأملی بر پیکره و پی‌آمدهای...»، ۵۷). بعضی دیگر، فمینیسم اسلامی را فرزند ناخواسته اسلام سیاسی می‌انگارند؛ جریانی که با شعار بازگشت به متون فقهی و حقوقی مسلمانان، خواهان فاصله گرفتن از قوانین و سیاست‌هایی است که به نفع زنان عمل می‌کند (میرحسینی، «اسلام سیاسی و آینده...»، ۶۴).

به طبع نگاه دیگر نیز که فمینیست‌های مسلمان خود بر آن اصرار دارند همین است که فمینیسم اسلامی تلاشی برای آشتی دادن ایمان دینی با ارزش‌های مدرن برابری و عدالت جنسیتی دانسته شود. از این منظر، فمینیسم اسلامی جریانی خواهد بود که روی‌کردی اصلاح‌گرانه و انتقادی را از درون سنت اسلامی پی می‌گیرد.

۲-۱) معرفی کشیا علی

خانم کشیا علی متولد ۱۹۷۲م/ ۱۳۵۱ش در آمریکا است. او کارشناسی خود را در رشته تاریخ و مطالعات

فمینیستی از دانشگاه استنفورد (در نزدیکی شهر سان‌فرانسیسکو در ایالت کالیفرنیا) و کارشناسی ارشد و دکتری خود را از دانشگاه دوک (واقع در شهر دورهام در ایالت کارولینای شمالی) در رشته دین اخذ کرده است. کشیا علی در حوزه دین، جنسیت و اخلاق مطالعه کرده، و بیش‌تر آثار خود را به تحلیل انتقادی روایات اسلامی، بازخوانی سیره نبوی از منظر جنسیتی، و واکاوی اشتراکات و تفاوت‌گفتمان‌های مسلمانان (در جهان اسلام و غرب) درباره زنان و تمایلات جنسی اختصاص داده است. وی اکنون بر مطالعات دینی جنسیت متمرکز است. هم‌چنین از سال ۲۰۰۶م/۱۳۸۵ش به عضویت هیأت علمی دانشکده دینی دانشگاه بوستون درآمده، و قبل از آن هم در دانشگاه برانديس و مدرسه دینی هاروارد، دوره‌های تحقیقاتی و تدریسی داشته است (علی، «درباره من»، ۴-۱).

مهم‌ترین اثر وی **اخلاق جنسی و اسلام** (۲۰۰۶م/۱۳۸۴ش) است. کشیا علی در این کتاب نشان می‌دهد که بخش زیادی از احکام مربوط به ازدواج، طلاق، برده‌داری و روابط جنسی در سنت فقهی، محصول شرایط اجتماعی و مردسالارانه قرون نخستین و نه لزوماً بیانگر اهداف اخلاقی نهایی قرآن است. او با تأکید بر تمایز میان پیام‌های اخلاقی متعالی و زبان و زمینه تاریخی قرآن مفهوم تنش درونی قرآن را مطرح می‌کند و می‌کوشد چارچوبی اخلاق‌محور برای بازخوانی متون اسلامی ارائه دهد که بر اصولی هم‌چون عدالت، رحمت و کرامت انسانی استوار باشد.

کتاب دیگر او **ازدواج و بردگی در صدر اسلام** (۲۰۱۰م/۱۳۸۸ش) است. این کتاب به بازخوانی نحوه شکل‌گیری مفاهیم نکاح، طلاق و روابط جنسی در بستر اجتماعی-حقوقی صدر اسلام می‌پردازد. کشیا علی در کتاب نشان می‌دهد که فقیهان نخستین، نهاد ازدواج را با منطق تملیک و در پیوند مفهومی با بردگی فهمیده‌اند؛ به‌گونه‌ای که واژگان و سازوکارهای فقهی مربوط به بردگان (مانند ملک‌الیمین) در نظام حقوقی نکاح نیز به کار رفته و رابطه همسری به صورت نوعی مالکیت جنسی مردانه صورت‌بندی شده است.

او با تحلیل منابع فقهی و روایی اولیه، توضیح می‌دهد که این پیوند زبانی و مفهومی، موجب تثبیت ساختارهای سلسله‌مراتبی جنسیتی شد و عاملیت جنسی زنان را به حاشیه برد. اثر جدید او **مسئله زنان در مطالعات اسلامی** (۲۰۲۴م/۱۴۰۲ش) است که به بیان تبعیض جنسیتی و نگاه‌های منفی به زنان در عرصه‌های علمی پرداخته است. مهم‌ترین مبنای فکری کشیا علی ناتوانی فقه کلاسیک در برقراری اخلاق عدالت‌طلبانه کاملاً برابر است؛ بنابراین با بررسی اجتماعی، فرهنگی و تاریخی متون کلاسیک اسلامی با روی‌کرد مقایسه‌ای به مطالعه و نقد این متون پرداخته است تا بوسیله دیدگاه‌های انتقادی-فمینیستی‌اش، خوانشی جدید و برابری‌طلبانه ارائه کند (علی،

اخلاق جنسی، (xviii)^۱. از این منظر، کشیا علی را می‌توان در زمره فمینیست‌های اسلام‌گرا یا اصلاح‌گر درون‌دینی دانست که تلاش می‌کند با رجوع به منابع اسلامی، قرائتی اخلاق‌محور و عادلانه از متون دینی ارائه دهد. او نه در پی نفی شریعت، بل که در پی بازسازی اخلاق جنسی اسلامی در پرتو عدالت و عاملیت زنان است. کشیا علی انقیاد زنان را در حوزه روابط جنسی تحلیل می‌کند و آن را جدای از رابطه جنسی و جنسیت نمی‌داند او بر این باور است که فقر در میان زنان تنها کمبود مالی نیست، بل که شکلی از ناتوانی در انتخاب، تصمیم‌گیری و مقاومت در برابر ساختارهای سلطه است. زنانی که در شرایط نابرابر زندگی می‌کنند، اغلب مجبور به پذیرش ازدواج‌های تحمیلی یا ادامه زندگی با مردانی می‌شوند که از نظر اخلاقی یا رفتاری آسیب‌زا هستند. در چنین بافتی، رژیم‌های سیاسی با توسل به مشروعیت شرعی از مجازات‌های شدید برای کنترل رفتار جنسی زنان استفاده می‌کنند تا اقتدار ایدئولوژیک خود را با پوشش دینی تثبیت کنند (همان‌جا).

۳-۱) معرفی روش پژوهش کشیا علی

روش‌شناسی کشیا علی از تلفیق چند روی‌کرد علمی شکل گرفته است و می‌توان آن را در تقاطع تحلیل تاریخی، نقد فمینیستی و بازسازی اخلاقی فهم دینی دانست. کشیا علی در آثار خود، به‌ویژه در کتاب **اخلاق جنسی** تلاش می‌کند تا نشان دهد فقه کلاسیک اسلامی نه صرفاً نظامی حقوقی، بل که بازتابی از روابط قدرت، ساختارهای اقتصادی و شرایط فرهنگی دوران شکل‌گیری‌اش بوده است. او با اتخاذ روی‌کردی تحلیلی-تاریخی، می‌کوشد پیوند میان تولید دانش فقهی و زمینه‌های اجتماعی آن را آشکار سازد. از نظر وی، فهم احکام مربوط به زنان بدون توجه به بستر تاریخی شکل‌گیری‌شان، به تداوم نابرابری و سوءبرداشت از مقاصد اخلاقی **قرآن** می‌انجامد (علی، **اخلاق جنسی**، ۴-۷).

بر این اساس، روش پژوهش کشیا علی را می‌توان تحلیلی-تاریخی با روی‌کرد انتقادی فمینیستی دانست که بر تحلیل مفهومی متون کلاسیک فقهی و تفسیر آنها در زمینه‌های تاریخی و اجتماعی شکل‌گیری‌شان استوار است. او به‌صورت نظام‌مند، مبانی استدلالی احکام فقهی مربوط به زنان را استخراج کرده و سپس این احکام را در پرتو شرایط فرهنگی، حقوقی و سیاسی صدر اسلام بازخوانی می‌کند. در این چارچوب، کشیا علی نشان می‌دهد که چه‌گونه بسیاری از داوری‌های فقهی، بازتاب مفروضات جنسیتی زمانه فقیهان و نه لزوماً اقتضائات ذاتی شریعت اسلامی بوده است (علی، **ازدواج و بردگی**، ۹-۱۳).

1. Ali, *Sexual Ethics*.

2. Ali, *Sexual Ethics*.

3. Ali, *Marriage and Slavery*.

کشیا علی در این مسیر از رهیافت فمینیستی انتقادی بهره می‌گیرد تا لایه‌های پنهان تبعیض جنسیتی در متون فقهی و تفسیری را آشکار سازد. او با الهام از سنت فکری فمینیست‌های مسلمانی هم‌چون آمنه ودود، رفعت حسن و لیلا احمد، استدلال می‌کند که بخش مهمی از فقه جنسیتی بر تفسیرهای مردسالارانه از *قرآن* و سنت بنا شده است. از این رو، وی بر ضرورت بازخوانی نصوص دینی با تأکید بر اصولی چون عدالت، رحمت و کرامت انسانی پافشاری می‌کند. این روی‌کرد نه در پی نفی سنت اسلامی، بل که معطوف به بازسازی درون‌سنتی و احیای ظرفیت‌های اخلاقی آن است (علی، *مسلمانان اصلاح‌گرا...*، ۱۷۳).

وجه متمایز دیگر در روش‌شناسی کشیا علی، میان‌رشته‌ای بودن آن است. او فقه، اخلاق، الهیات و مطالعات جنسیت را در گفت‌وگویی انتقادی با یکدیگر قرار می‌دهد و بدین‌سان، از مرزهای کلاسیک هر رشته فراتر می‌رود. در این الگو، متون فقهی نه تنها از منظر زبانی و منطقی، بل که از جهت اخلاقی، تاریخی و جامعه‌شناختی نیز تحلیل می‌شوند (علی، *اخلاق جنسی*، سراسر مقدمه).^۱ هدف او، ارائه الگویی است که در آن شریعت بتواند با چالش‌های معاصر، به‌ویژه در حوزه حقوق زنان، به شکلی پویا و عادلانه مواجه شود. بنابراین، روش تحلیلی-تاریخی با روی‌کرد انتقادی فمینیستی در اندیشه کشیا علی، تلاشی برای احیای معنای اخلاقی شریعت و گشودن افقی نو برای عدالت جنسیتی در چارچوب الهیات اسلامی است.

۲. تفسیر فمینیستی، اصول و هرمنوتیک تفسیری کشیا علی

تفسیر فمینیستی که در واقع روشی برای فهم متن است بر قدرت، جنسیت و روابط نابرابر متمرکز است و پرسش‌هایی را مطرح می‌کند تا ساختارهای نابرابر جنسیتی مورد نقد و بازتعریف مجدد قرار گیرد. هم‌چنین تلاشی برای بازگرداندن صدای خاموش‌شده زنان در تولید دانش دینی است. این روی‌کرد تفسیری، تجربه زیسته زنان را بخشی از فرایند مهم فهم متن می‌داند و بر فهم موقعیت‌مند متن تمرکز دارد. تفسیر فمینیستی در حقیقت نوعی تأویل متن است و به همین دلیل آن را هرمنوتیک می‌شمارند که قواعد، پیش‌فرض‌ها، پرسش‌ها و اهداف مشخصی را برای چگونگی فهم متن دارد.

۲-۱) تفسیر فمینیستی

تفسیرهای فمینیستی *قرآن* از سه راه‌برد و ابزار مشترک بهره‌می‌برند؛ بافت‌مندسازی تاریخی؛ خوانش درون‌متنی؛ طرح‌واره توحیدی. در بافت‌مندسازی تاریخی، مفسر سبب نزول را جست‌وجو می‌کند و میان آیات توصیفی

1. Ali, *Progressive Muslims and Islamic jurisprudence*.

2. Ali, *Sexual Ethics*.

و هنجاری و آیات جهان‌شمول با آیات مختص به زمان و مکان تمایز قائل می‌شود و نقش و اثر پیش‌فرض‌های تاریخی درباره جنسیت را در آثار مفسران پیشین مشخص می‌کند. در روش خوانش درون‌متنی قرآن به صورت یک کل در نظر گرفته می‌شود و آیات قرآن به جای خواندن آنها به صورت مجزا با یکدیگر مقایسه می‌گردد. هم‌چنین، آیات در پرتو باور به حرکت عمومی قرآن به سوی حمایت از عدالت برای همه انسان‌ها مورد خوانش قرار می‌گیرد (هدایت‌الله، حاشیه‌های فمینیستی قرآن، ۳۰-۳۱).

در طرح‌واره توحیدی، به مفهوم اسلامی توحید پرداخته می‌شود، توحید به معنای یگانگی، بسیط بودن و قیاس‌ناپذیری خداوند تفسیر می‌گردد؛ بنابراین جنسیت‌زدگی نوعی شرک است؛ زیرا صفات الوهی و نقش‌های خداگونه در آن به مردان نسبت داده می‌شود. علاوه بر این، انسان‌ها به عنوان موجوداتی جایز الخطا پنداشته می‌شوند که می‌کوشند تا نقش خود را به عنوان خلیفه خدا، تنها با استفاده از ظرفیت، دانش و ابزارهای ناقصی که به آنها اعطا شده، ایفا می‌کنند. در نتیجه، فهم انسان به دلیل نقص و خطاپذیری به عنوان صحیح‌ترین فهم تلقی نمی‌شود. از این منظر، قرآن همواره باید در معرض تفسیرهای پویا باشد. (همان، ۳۱).

فمینیست‌های اسلامی به بررسی مسائل مربوط به زنان از نگاه تاریخی، تفسیری، حقوقی و فقهی پرداخته‌اند. تفسیر فمینیستی قرآن که شاخه‌ای از تفسیر معاصر قرآن است، قرآن را برخلاف آثار تفسیری پیشامدرن به شکل کامل از ابتداء تا انتهاء تفسیر نمی‌کند؛ بل که آیات با توجه به مضامین مورد علاقه مفسر انتخاب می‌شوند و مفسر آیات برگزیده را در ارتباط با هم تفسیر می‌کند. تا روی‌کرد قرآنی با مضمون مورد نظر خود را به دست آورد (همر، «زنان مسلمان آمریکایی...»، 48). اشتراک تمام تفسیرهای فمینیستی از متن مقدس، جانبداری از کلام الهی بودن قرآن، دفاع و اثبات برابری میان زن و مرد و عاملیت اخلاقی زنان مسلمان در چارچوب معیارهای قرآن است (هدایت‌الله، حاشیه‌های فمینیستی قرآن، ۱۵).

۲-۲) اصول تفسیری کشیا علی

اتکا به اصول اخلاقی فرازمانی از نظر کشیا علی اصلی مهم در تفسیرش است. اصول اخلاقی فرازمانی‌ای هم‌چون عدالت و کرامت انسانی که از آن برای بازخوانی روایت‌های تاریخی و فقهی استفاده می‌کند. از نظر وی فقه کلاسیک بر پاسخ‌های سنتی بنا شده است اما اسلام فقط مجموعه‌ای از احکام زمان‌مند نیست، در پس این احکام رشته‌ای از ارزش‌ها و تعهدات اخلاقی نهفته است که مربوط به زمان و مکان مشخص و خاصی نیستند. بنابراین، بسیاری از قواعد فقهی سنتی محصول شرایط اجتماعی و قدرت‌محور دوره‌های گذشته‌اند و نمی‌توانند

1. Hammer, "American Muslim Women...".

مبنای نهایی رفتار اخلاقی مسلمان معاصر باشند. در برابر این احکام زمان‌مند، ارزش‌هایی هم‌چون عدالت، کرامت انسانی، اختیار اخلاقی و برابری، «هسته اخلاقی فرازمانی» را شکل می‌دهند و باید راهنمای بازخوانی دینی قرارگیرند (علی، **اخلاق جنسی**، ۱۲۱).

کارکرد دیگر این روی‌کرد، نقد ساختار قدرت در فقه است. کشیا علی توضیح می‌دهد که اقتدار بخش زیادی از سنت فقهی بر **قدرت تاریخی** استوار بوده است (علی، **اخلاق پیروی**، ...، ۷۸).^۱ به همین دلیل، اتکا به اصول اخلاقی جهان‌شمول را **اصلاح‌گری ضروری** می‌داند که می‌تواند قرائت دینی را از سلطه جنسیتی رها کند (همان، ۸۳). او اخلاق اسلامی را بر پایه ارزش‌هایی تعریف می‌کند که توان عبور از مرزهای زمانی و فرهنگی را دارند و می‌توانند مبنای اجتهاد اخلاقی معاصر قرارگیرند. وی با بررسی ساختارهای معرفتی‌ای که نظام فقهی سنتی بر آنها بنا شده است به این نتیجه رسیده که فقه موجود آن‌گونه که در دوره کلاسیک توسط فقها تکون یافت، نمی‌تواند اخلاقی کاملاً برابری طلبانه را تضمین کند، بنابراین باید مورد نقادی ریشه‌ای و ساختاری قرار بگیرد (بدره و دیگران، «چشم‌انداز جریان موسوم به ...»، ۳۵۹).

اصل تفسیری دیگر، استفاده از روش درون‌متنی است؛ کشیا علی در آثارش از روی‌کرد «روش درون‌متنی در تفسیر فمینیستی» بهره می‌گیرد؛ روشی که به‌گفته شوسلر فیورنزا معنای متن را از درون ساختار زبانی و شبکه معنایی خود متن استخراج می‌کند و نه از تفاسیر تاریخی و مردانه‌ای که طی قرون شکل گرفته‌اند (شوسلر فیورنزا، **اما او گفت...**، ۲۱).^۲ کشیا علی تصریح می‌کند که تفسیر باید «از خود متن برخیزد، نه از اقتداری که سنت به آن بخشیده است (علی، **اخلاق جنسی**، ۲۲).^۳ او همین اصل را مبنای جدایی **قرآن** از لایه‌های تفسیری فقه سنتی قرار می‌دهد. در مجموع، روش درون‌متنی در اندیشه علی به معنای رجوع به متن پیش از سنت، بازخوانی آیات بدون پیش‌فرض‌های مردسالارانه و بازیابی معنای قرآنی از خلال ساختار درونی خود آن است؛ روی‌کردی که امکان نقد فقه سنتی و ارائه خوانش‌های عادلانه‌تر و زن‌محورانه‌تر را فراهم می‌کند.

با همه کارکردی که این اصل از نظر کشیا علی در برقراری عدالت جنسیتی دارد، وی این اصل را قابل تطبیق بر همه آیات از جمله آیه ۳۴ سوره نساء و آیات مربوط به رابطه جنسی میان زن و شوهر نمی‌داند. از نظر او، **قرآن** در مورد رابطه جنسی شرایطی سلسله‌مراتبی و مردم‌محور دارد که نمی‌توان آن را نادیده گرفت و نتیجه می‌گیرد که

1. Ali, *Sexual Ethics*.

2. Ali, *the ethics of "follow the male scholar"*.

3. Schüssler Fiorenza, *But She Said*.

4. Ali, *Sexual Ethics*.

اصولی از جمله بافت‌مندسازی تاریخی و روش درون‌متنی در تفسیر قوانین قرآنی مربوط به مسائل جنسی مفید نیست (علی، «متون فراتاریخی...»، 90).

در دستگاه تفسیری کشیا علی، تمایزی بنیادین در سطح مبانی معرفت‌شناختی دیده می‌شود که اگرچه او آن را به‌عنوان **اصل تفسیری** نام‌گذاری نمی‌کند؛ اما نقش زیرساختی در سازمان‌دهی اصول تفسیری او دارد. کشیا علی تأکید می‌کند که شریعت به‌مثابه مجموعه‌ای از ارزش‌های الهی مانند عدالت و کرامت از فقه که محصول برداشت‌های تاریخی، قدرت‌محور و عمدتاً مردسالار دوره‌های کلاسیک است، متمایز است (علی، **اخلاق جنسی**، 33-32).

او این جداسازی را مبنایی برای نقد فقه سنتی می‌گیرد و نشان می‌دهد که بسیاری از احکام جنسیتی نه برآمده از متن مقدس، بل که نتیجه ساختارهای اجتماعی مردانه‌اند (علی، **ازدواج و بردگی**، 19).^۳ از نظر کشیا علی، **قرآن** در برخی آیات درباره روابط جنسی **مردمحور** است؛ اما این مردمحوری را معادل ظلم بر زنان نمی‌داند؛ بل که آن را بازتاب شرایط اجتماعی زمان نزول تلقی می‌کند (علی، **اخلاق جنسی**، 94-89).

او در مقابل، مردسالاری تثبیت‌شده در فقه کلاسیک را نتیجه تفسیرهای اقتدارمحور می‌داند که **قدرت تاریخی** او به‌جای اخلاق جایگزین کرده‌اند (علی، **اخلاق پیروی**، 78).^۵ بدین ترتیب، تمایز میان شریعت و فقه به‌عنوان یک پیش‌فرض معرفت‌شناختی، امکان سازمان‌دهی اصول تفسیری کشیا علی، مانند اتکا به اخلاق فرازمانی، تمایز متن از تفسیر، و نقد ساختارهای فقهی را فراهم می‌کند و چارچوبی روشن برای تحلیل تفاوت میان **مردمحوری متن و مردسالاری فقه** در آثار او به وجود می‌آورد.

استفاده از روش بافتمندسازی تاریخی اصلی دیگر است که کشیا علی در تفسیر از آن بهره‌می‌برد. بافت‌مندسازی تاریخی یعنی جست‌وجو برای شأن نزول آیات و تمایز قائل شدن میان آیات توصیفی و تجویزی؛ یعنی تفاوت میان آیاتی که رفتار و اعمال قرن هفتم هجری و آیاتی که قواعد و آداب و رسوم اسلامی را شرح می‌دهد و تشخیص تفاوت میان آیات عام و آیات خاص؛ یعنی تمایزگذاری میان آیاتی که در شرایطی خاص کاربرد دارند و آیاتی که همیشه کاربردی هستند و موجب پیدا کردن تبعیض‌های جنسیتی و الزامات بیولوژیکی در طول

1. Ali, *Timeless Texts and Modern Morals*.

2. Ali, *Sexual Ethics*.

3. Ali, *Marriage and Slavery*.

4. Ali, *Sexual Ethics*.

5. Ali, *the ethics of "follow the male scholar"*.

تاریخ در حوزه تفاسیر سنتی قرآن می‌شوند. در حالی که، مفسران سنتی از آیات خاص برداشت فراتاریخی می‌کنند و مفاهیم حقوقی آن را برای همه زمان‌ها تجویز می‌کنند.

از نظر فضل‌الرحمان و مفسران فمینیستی هم‌چون کشیا علی برای درک صحیح معنای آیات قرآن باید این نکته مورد توجه قرار بگیرد که در بیش‌تر اوقات آیات قرآن پاسخی به موقعیت‌های تاریخی است و شخص باید با مطالعه موقعیت تاریخی آیه را بفهمد و یا موقعیتی را بررسی کند که در آن به سؤالی پاسخ داده شده است (هدایت‌الله، *حاشیه‌های فمینیستی قرآن*، ۹۴). استفاده کشیا علی از این اصل تفسیری گزینشی است؛ به این معنا که در آیاتی که خداوند مردان را انحصاراً مخاطب قرار داده است، اگر آیه ناظر به ازدواج و طلاق باشد.

این اصل کمک می‌کند تا آیه به شکلی تفسیر شود که مشخصاً مردان مخاطب آیه قرار گرفته‌اند تا به زنان آزادی ویژه‌ای بدهد و در این حالت، راهی برای دوری از کنترل و تسلط خانوادگی مرد را نشان می‌دهد اما مباحث تاریخی در آیاتی از جمله ۱۷۸، ۲۲۲ و ۲۲۳ سوره بقره که عاملیت مرد و انفعال زن را در رابطه جنسی مفروض می‌گیرد، یعنی کنترل مرد بر بدن زن پیش‌فرض گرفته شده است و این پیش‌فرض را بافت‌مندسازی تاریخی هم نمی‌تواند با نادیده‌انگاری کامل آیه تغییر دهد (علی، *اخلاق جنسی*، ۱۲۹)^۱. کشیا علی توضیحی بیش‌تر در این مورد نمی‌دهد که چه‌گونه اصلی تفسیری برای تفسیر برخی آیات کاربرد دارد و برای بعضی دیگر خیر.

اصل تمرکز بر تجربه زیسته زنان نیز برای کشیا علی اهمیت ویژه‌ای دارد. کشیا علی نشان می‌دهد که فهم دینی در سنت اسلامی همواره تحت تأثیر موقعیت جنسیتی مفسران و فقیهان قرار گرفته و این امر موجب شکل‌گیری قرائت‌هایی شده که تجربه، نیاز و دغدغه زنان را بازنمایی نمی‌کنند. او پیش‌فرض‌های فقهی را برآمده از تجربه اجتماعی مردان می‌داند (علی، *اخلاق جنسی*، ۳۲)^۲. بنابراین از نظر او، بخش زیادی از آنچه قواعد شرعی تلقی شده، انعکاسی از ادراک جنسیت‌مند مفسران است؛ بدین ترتیب، جنسیت در اندیشه علی نه یک ویژگی زیستی، بل که یک متغیر معرفت‌شناختی و اجتماعی است که نحوه ادراک متن، تشخیص مصداق، و ساخت معنا را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

این اصل توضیح می‌دهد که چرا برای رسیدن به خوانش‌های عادلانه‌تر، ضروری است تجربه زنان در فرآیند فهم دینی وارد شود و ساختارهای معرفتی جنسیت‌محور بازنگری شود. از نظر کشیا علی، موانع عملی و ملاحظات اجتماعی محدودکننده‌ای در زمینه تحصیل زنان و انتساب آنها در مرجعیت دینی وجود دارد و تسلط

1. Ali, *Sexual Ethics*.

2. Ali, *Sexual Ethics*.

فقه کلاسیک زنان را از چارچوب دانش دینی اگر حذف نکند به حاشیه می‌راند. از نگاه کشیا علی بسیار مهم است زنان که دغدغه‌ها و دیدگاه‌هایشان با مردان متفاوت است، از جمله کسانی باشند که شامل افکار اخلاقی احیاء شده در موضوعاتی از جمله ازدواج و رابطه جنسی باشند (علی، **اخلاق جنسی**، ۱۵۶).

اصل مذکور بر این پیش فرض استوار است که فهم دینی باید از واقعیت‌های بدنی، عاطفی و اجتماعی زنان آغاز شود، نه از دستگاه‌های تفسیری سنتی که در بستر مردسالاری شکل گرفته‌اند. در این رویکرد، تجربه زنان معیار ارزیابی و نقد خوانش‌های رایج است و حضور آن در فرایند تفسیر برای آشکارسازی نقاط کور و سوگیری‌های تاریخی ضروری تلقی می‌شود. کشیا علی این اصل را در آثار خود به صورت روشمند به کار می‌گیرد. او تحلیل اخلاق جنسی را از مسائل زیسته زنان مسلمان معاصر آغاز می‌کند از رضایت و نابرابری زناشویی تا خشونت جنسی تا نشان دهد چه گونه بی‌توجهی فقه سنتی به این تجربه‌ها، اخلاق دینی را به نظامی انتزاعی و دور از واقعیت تبدیل کرده است. او با بهره‌گیری از روایت‌های زنان و داده‌های اجتماعی نشان می‌دهد احکام فقهی در عمل چه گونه بر زندگی آنان اثر می‌گذارد.

اصل دیگر تمایز میان متن و تفسیرهای آن است. او توضیح می‌دهد که بسیاری از آن چه دارای معنای دینی تلقی می‌شود، در واقع محصول خوانش‌های زمان‌مند و انسان‌محور و نه خود وحی است (علی، **اخلاق جنسی**، ۱۴). نکته مهم این اصل این است که تمایزی این چنینی به او امکان می‌دهد تا قرائت‌های سنتی را به عنوان برداشت‌هایی فرهنگی و تاریخی و نه به عنوان معنای قطعی و تغییرناپذیر **قرآن** یا احکام فقهی بررسی کند.

بر پایه همین رویکرد، کشیا علی باور دارد که بسیاری از احکام فقهی، به ویژه درباره برده‌داری، بازتاب ساختارهای اجتماعی پیشامدرن‌اند و نه حکم ضروری متن مقدس است. او یادآور می‌شود که «اجماع فقهی الزام قرآنی نیست (علی، **ازدواج و بردگی**، ۱۹).^۲ نیز، این تمایز را ابزاری برای باز کردن راه نقد تاریخی و اخلاقی احکام می‌گیرد. در نتیجه، فاصله‌گذاری میان متن و تفسیر، امکان بررسی دوباره موضوعاتی را فراهم می‌آورد که پیش از این، قطعی و مقدس تصور می‌شدند.

از نظر وی، **قرآن** متنی ثابت و چندلایه است؛ اما تفسیرها وابسته به شرایط فرهنگی، تاریخی و معرفتی هر دوره است و همین اصل را مبنای بازاندیشی در قرائت‌های دینی قرار می‌دهد. کشیا علی در آثار مختلفش بر این نکته تأکید می‌کند که قرآن، به عنوان وحی، فراتر از محدودیت‌های زبان انسانی است؛ اما فهم انسان ناگزیر در

1. Ali, *Sexual Ethics*.

2. Ali, *Sexual Ethics*.

3. Ali, *Marriage and Slavery*.

چارچوب زبان، فرهنگ و تاریخ شکل می‌گیرد (علی، *اخلاق جنسی*، 133-134). این ایده در تحلیل انتقادی او از فقه نیز دیده می‌شود؛ چرا که ساختارهای مردسالارانه اغلب تفسیر انسانی را جای خودِ وحی نشانده‌اند در حالی که وحی از هر چارچوب زبانی فراتر می‌رود.

این تمایز سه کارکرد عمده در چارچوب فکری کشیا علی دارد: جلوگیری از تبدیل خوانش‌های تاریخی به حکم الهی، فراهم کردن امکان نقد و بازنگری در احکام و آزادسازی ظرفیت‌های اخلاقی *قرآن* برای تفسیر معاصر. تمایزگذاری میان متن وحی و برداشت‌های تاریخی، امکان نقد اجماع‌های فقهی و آزادسازی ظرفیت‌های اخلاقی *قرآن* را فراهم می‌کند. هم‌چنین، کشیا علی با بهره‌گیری از روش‌های درون‌متنی و بافت‌مندسازی تاریخی و با قرار دادن تجربه زیسته زنان در مرکز تحلیل، نشان می‌دهد که بسیاری از احکام، محصول معرفتی جنسیت‌محورند و باید از نو بازخوانی شوند. مجموعه این اصول چارچوبی فراهم می‌کند که به اعتقاد کشیا علی می‌تواند فهم دینی را به سوی خوانشی عادلانه، اخلاق‌محور و سازگار با واقعیت‌های انسانی معاصر هدایت کند.

۲-۳) هرمنوتیک تفسیری کشیا علی

هرمنوتیک کشیا علی سطحی عمیق‌تر از اصول تفسیری وی را نشان می‌دهد. اصول تفسیری وی مانند مفاهیم اخلاقی فرازمانی، تمایز متن و تفسیر، یا نقد ساختارهای فقهی در واقع تجلی همین دستگاه هرمنوتیکی اند. کشیا علی از هرمنوتیک خاصی در آثارش سخن نگفته است اما از تحلیل آثارش چنین به دست می‌آید که از نگرش هرمنوتیکی انتقادی - اخلاقی بهره برده است.

نگرش هرمنوتیکی کشیا علی بر پایه بازخوانی انتقادی متون مقدس و سنت فقهی اسلام استوار است. کشیا علی - برخلاف برخی روی‌کردهای گزینشی در فمینیسم اسلامی که به دنبال استخراج آیات برای خواهانه‌اند - بر ضرورت یک روی‌کرد جامع، تاریخی و انتقادی تأکید دارد که هدف آن دستیابی به عدالت جنسیتی در چارچوب سنت اسلامی است. مهم‌ترین ویژگی تفسیری هرمنوتیک کشیا علی روی‌کرد انتقادی او است. کشیا علی ساختارهای فقهی و تفسیری پدرسالارانه موجود را تجزیه و تحلیل می‌کند و نشان می‌دهد که بسیاری از احکام فقهی موجود مرتبط با جنسیت نه از متن *قرآن* بل که از زمینه‌های تاریخی، فرهنگی و گفتمانی مردمحورانه عصر فقها نشأت گرفته است. او به دنبال بازخوانی عدالت‌محور این تفسیرها است (علی، *اخلاق جنسی*، 8-9). ویژگی دیگر روش هرمنوتیکی کشیا علی اولویت‌بخشی اخلاق بر لفظ‌گرایی است. کشیا علی با تکیه بر

1. Ali, *Sexual Ethics*.

2. Ali, *Sexual Ethics*.

ارزش‌هایی چون عدالت و کرامت انسانی نشان می‌دهد که بخش مهمی از فقه کلاسیک بر ساختارهای قدرت و شرایط اجتماعی پیشامدرن استوار بوده و نمی‌تواند معیار نهایی اخلاق دینی امروز باشد. کشیا علی همسو با برخی قرائت‌های فمینیستی معاصر، اعتبار اخلاقی تفسیر خشونت‌محور از واژه ضرب را به چالش می‌کشد (هدایت‌الله، *حاشیه‌های فمینیستی قرآن*، ۱۸۲)؛ یعنی در تصمیم نه گفتن به خشونت فیزیکی علیه زن، مفهوم خلیفه بودن یا عاملیت اخلاقی انسان نقشی اساسی دارد. کشیا علی این‌گونه می‌کوشد به اصول اخلاقی و اهداف اصلی قرآن بازگردد و بازخوانی دوباره این مفاهیم را در پرتو اخلاق اسلامی پی بگیرد.

۳. تحلیل سه‌سطحی کشیا علی از آیه ۳۴ سوره نساء

در تفسیر فمینیستی کشیا علی از آیه ۳۴ سوره نساء، به‌طور هم‌زمان سه نقد قابل ملاحظه است: یک نقد آن، نقد زبانی و ادبی است که بازخوانی واژگان کلیدی آیه چون قوامون، نشوز و ضرب در بستر اخلاقی قرآن را بررسی کرده است و تلاش نموده تا فرودست بودن زن را با خوانشی عدالت‌محور از این آیه جبران نماید. نقد تاریخی و نقد سیاسی - اجتماعی به آشکارسازی جنسیت‌گرایی موجود در قوانین فقهی و حقوقی پرداخته است؛ نقد تاریخی، ریشه‌های فقهی سلطه مردانه در زمینه‌های اجتماعی و حقوقی قرون نخستین اسلام را تبیین می‌کند و نقد سیاسی - اجتماعی که تحلیل پیوند میان شریعت، قدرت سیاسی و کنترل بدن زن را شامل می‌شود.

۳-۱) نقد ادبی: تفسیر فمینیستی از قوامون، نشوز و ضرب

کشیا علی این آیه را آیه‌ای دشوار می‌داند:

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ
فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ
وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا.

ترجمه این آیه دشواری‌های زیادی دارد، زیرا بسیاری از کلمات دارای معانی بحث‌برانگیزی است. ترجمه موقتی من در اینجا سه اصطلاح (قوامون، قانتات و نشوز) را به زبان عربی اصلی باقی گذاشته است؛ زیرا نمی‌توان آنها را بدون موضع‌گیری در مورد چگونگی نحوه تفسیر آنها ترجمه کرد (علی، *اخلاق جنسی*، ۱۱۷):^۱

مردان نسبت به زنان قوامون هستند، برحسب آن‌چه که خداوند بعضی را بر بعضی دیگر برتری داده است و نسبت به آن‌چه که از مال خود خرج می‌دهند. زنان درستکار، قانتات هستند و به پاس

1. Ali, *Sexual Ethics*.

آن‌چه که خدا برای آنها حفظ کرده است، اسرار خود را حفظ می‌کنند. آن [زنانی] که از نشوز آنها بیم دارید را پند دهید، در خوابگاه از ایشان دوری کنید و آنها را بزنید، اگر آنها از شما اطاعت کردند، دیگر راهی بر آنها مجوید که همانا خداوند بزرگوار و عظیم‌الشأن است (همان، 118).

در روش نقد ادبی، فمینیست‌ها درصددند تا کشف کنند که تصویر دو جنس در متن چه‌گونه ترسیم شده است و چه‌گونه متن فارغ از زمینه تاریخی، امکان‌هایی برای ستم یا رهایی زنان ایجاد می‌کند (توفیقی، روش‌ها، ۲۲۹).

کشیا علی در تفسیر خود از آیه ۳۴ سوره نساء، واژه «قَوَّامون» را نقطه آغاز تحلیل خویش قرار می‌دهد. کلمه قَوَّامون که مفرد آن قَوَّام است، برگرفته از ریشه قیام، و در کاربردهای عربی به معنای بالای سر کسی دیگر ایستادن است که به صورت بالقوه مفاهیمی هم‌چون حمایت، مراقبت و درعین حال نوعی اختیار و مسئولیت را در خود نهفته دارد. او با بررسی دیدگاه‌های مفسران کلاسیک نشان می‌دهد که این تعبیر در سنت تفسیری، هم‌زمان دو بُعد الهی و اجتماعی یافته است. به باور کشیا علی، مفسران کلاسیک از دو عبارت «بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ» برتری ذاتی و کمال همه مردان بر زنان را استدلال کردند و از عبارت «بِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ» قدرت اقتصادی مردان در پرداخت خرجی زنان را تفسیر کردند که موجب برتری مردان در ساختار فقهی خانواده و جامعه گردید (علی، اخلاق جنسی، 118).

کشیا علی معنای دیگری برای لفظ قَوَّامون برمی‌شمارد. نخست می‌گوید برخی استدلال می‌کنند که این آیه را می‌توان به درستی متوجه حمایت مرد از زن دانست و برتری ذکر شده در آیه ناظر به موضوع ارث بیش‌تری است که مردان دریافت می‌کنند که در آیات قبل مستقیماً به آن اشاره شده است (علی، اخلاق جنسی، 119). این تفسیر کشیا علی در حقیقت نتیجه خوانش قرآن در جهت هدف عمومی قرآن در برقراری عدالت برای همه انسان‌ها و التزام به طر‌ح‌واره توحیدی است که جنسیت‌گرایی را برنمی‌تابد.

از نگاه وی، با صرف نظر از جزئیات، مهم‌ترین عنصر در بازخوانی این آیه، تمرکز بر حمایت مردانه از زنان است. اگر مردان قوامون هستند «بخاطر آن‌چه که» برای زنان مصرف می‌کنند، آن‌گاه نقش آنها به مسئولیت مالی‌شان بستگی دارد. در صورتی که مردان از زنان حمایت نکنند، در نتیجه هر نوع اقتدار به دست‌آورده‌ای را از دست خواهند داد. در نتیجه، در خانواده‌ای که زن و شوهر، هر دو در مخارج خانه سهیم هستند، یا درآمد زن بیش‌تر از مرد است شوهر قوام زن نخواهد بود (همان‌جا).

کشیا علی در بحث نشوز به نظر می‌رسد با توجه به خطبه وداع پیامبر (ص):

و لکم علیهن حق، و لهن علیکم حق، لکم علیهن ألا یوطنن فرشکم أحدا تکرهونه، و علیهن
ألا یأتین بفاحشة مبینة (عاملی، **الصحيح**...، ۷۳/۳۱).

کلمه نشوز را به معنای فحشای آشکار می‌داند. از نظر کشیا علی، نوعی تفکیک میان اطاعت از خداوند و رفتار نادرستی که در قسمت دوم آیه از آن بحث شده، وجود دارد. ریشه نشوز به قیام باز می‌گردد به مرد و زنی که مرتکب نشوز می‌شود، ناشیز یا ناشزه می‌گویند. ممکن است مردان هم مرتکب نشوز شوند، **قرآن** در آیه ۱۲۸ سوره نساء بدان اشاره کرده است، این اصطلاح در مورد مردان و زنان متفاوت فهمیده می‌شود (علی، **اخلاق جنسی**، 120).

از نظر کشیا علی، مفسران سده‌های میانی غالباً نشوز زنان را به معنای نوعی تمرد و سرپیچی در برابر شوهران تفسیر کرده‌اند. تفاسیر بر دو رفتار بیش از همه به‌عنوان مصادیق اصلی نشوز تأکید کرده‌اند: ترک منزل بدون اجازه همسر و امتناع از برقراری رابطه جنسی با وی. در موارد معدودی، رفتارهایی هم‌چون بی‌احترامی، ارتکاب فحشا، یا کوتاهی در انجام تکالیف دینی نیز ذیل نشوز زنانه قرار گرفته‌اند (علی، **اخلاق جنسی**، 121-120).

مفسران کلاسیک درباره واکنش‌های در دسترس مرد در موقعیت نشوز زن، اجماعی نسبی داشته‌اند. فراتر از اقداماتی که آیه ۳۴ سوره نساء مقرر کرده است؛ آنان بر این باور بودند که اگر زن از شوهر اطاعت نکند یا خانه را ترک کند و بدین وسیله خود را از دسترس زوج خارج سازد، مرد مجاز است حمایت مالی و نفقه همسر را به‌طور موقت قطع کند (علی، **اخلاق جنسی**، 121).

کشیا علی با توجه به تعریف فاطمه مرنیسی از نشوز آن را چنین نقد کرده است، مرنیسی بر این باور است که مفهوم نشوز در ساختار جنسیتی اسلام نقشی محوری ایفا می‌کند. به‌گفته او، نشوز در اصل به نوعی سرپیچی زن از خواست شوهر در زمینه روابط جنسی اشاره دارد و از منظر تفسیری، **قرآن** این واژه را ناظر بر اراده زن برای خودداری از تبعیت از میل جنسی شوهر دانسته است.

کشیا علی بر آن است که مرنیسی در ارائه تعریفی روشن از نشوز در **قرآن** و در این ادعا که این اصطلاح در **قرآن** با اشاره به رفتار زوجه آمده دچار اشتباه شده است؛ اما درک او از برداشت عالمان کلاسیک و سده‌های میانی از نشوز زوجه کاملاً درست است. اظهار نظر کشیا علی در برداشت مرنیسی از مفهوم نشوز نشان می‌دهد که کشیا علی با تفسیر نشوز به معنای عصیان و نافرمانی زوجه در تمکین از خواسته ارتباط زوج موافق نیست به همین دلیل

1. Ali, *Sexual Ethics*.

2. Ali, *Sexual Ethics*.

نظر مرئوسی را ناظر به تعریف فقهای کلاسیک از نشوز می‌داند (همان‌جا).

کشیا علی در توضیح فعل **ضرب** چنین آورده که فعل **ضَرَبَ** در این متن عموماً به زدن، کتک زدن یا تازیانه ترجمه شده است. او تأکید می‌کند که مراد از این اصطلاح معنای تحت‌اللفظی این کلمه و نه معنای استعاری آن است و این آیه به شوهر اجازه زدن همسرش را به دلیل نشوز می‌دهد؛ البته در صورتی که پندو اندرز و دوری کردن در بستر تأثیری نداشته باشد (علی، **اخلاق جنسی**، ۱۲۵).^۱

وی می‌افزاید با این حال، خداوند نخواست است انسان‌ها برخلاف وجدان اخلاقی خویش عمل کنند؛ از این رو هر فرد در قبال داوری‌های اخلاقی خویش مسئولیتی سنگین بر عهده دارد. وی بر نقش انسان به‌عنوان خلیفه و عامل اخلاقی در جهان تأکید می‌کند و این شأن را مبنایی برای مشروعیت مخالفت با عمل ضرب در روابط زناشویی می‌داند. او با تکیه بر اصول اخلاقی، خاطرنشان می‌سازد که فقه موجود، آن‌گونه که در دوره کلاسیک شکل گرفته و صورت‌بندی شده است، توان تضمین عدالت برابر و اخلاقی را ندارد و نیازمند نقادی بنیادین و بازنگری ساختاری است. کشیا علی در این چارچوب، بُعد اخلاقی رابطه زناشویی را محوری می‌شمارد که مرد به‌عنوان خلیفه خدا بر زمین باید توانایی «نه» گفتن به عمل خشونت‌آمیز «ضرب» را داشته باشد و خشم خویش را مهار کند (همان‌جا).

در تفسیر صفت **الصالحات** کشیا علی دو عبارت بعدی که در آیه آمده است؛ یعنی **حافظات للغيب** و **قانتات** را معنای **الصالحات** می‌داند؛ بنابراین صالحه یعنی زنی که رازدار و فرمان‌بردار باشد. از نظر وی، بعد از بحث مفصل درباره مردان و زنان، در این قسمت آیه به دسته خاصی از زنان، **زنان درستکار (الصالحات)** می‌پردازد و آنها را به دو شکل توصیف کرده است: به عنوان **حافظات للغيب**، زنانی که پاس‌داری و نگهبانی می‌کنند از آن‌چه که غایب یا غیب (غیرقابل دیدن) است و به عنوان **قانتات**، اصطلاحی که می‌تواند هم به معنای فرمان‌بردار و هم مطیع یا تمکین‌کننده آن را تفسیر کرد (علی، **اخلاق جنسی**، ۱۱۹).^۲

به باور کشیا علی، تفسیر کلاسیک و تفسیر اصلاح طلب از **قانتات** بسیار متمایز از یکدیگر است. قانتات جمع مؤنث از **قانت** به معنای کسی که فرمان‌بردار، مطیع یا تمکین‌کننده باشد، این معنا را قنوت از ریشه مشترک قنوت هم نشان می‌دهد (علی، **اخلاق جنسی**، ۱۲۰). در حالی که، اغلب مفسران سده‌های میانی **قانت** را در این متن به اطاعت زن از شوهرش تقلیل داده‌اند؛ **قانت** از قنوت به معنی اطاعت مستمر است (شیخ طوسی، **التبیان**، ۱۸۹/۳). برداشت کشیا علی این است که **قانتات** در آیات **قرآن** فقط به معنای اطاعت از خدا و رسولش آمده است. او

1. Ali, *Sexual Ethics*.

2. Ali, *Sexual Ethics*.

می‌افزاید اشخاصی هم‌چون عبدالله یوسف علی، این اصطلاح را به عنوان اطاعت دین دارانه ترجمه کرده‌اند. نیز، می‌گوید که در قرآن این واژه برای مردان و زنان به صورت یک‌سان در آیه ۳۵ سوره احزاب به کار رفته است و هم شامل مردان مطیع دین دار (قانتین) و هم زنان مطیع دین دار (قانتات) می‌شود. علاوه بر این، می‌افزاید که قرآن به شخصیت‌های بی‌نظیری مانند ابراهیم و مریم با اصطلاح قانت اشاره می‌کند. او نتیجه می‌گیرد که تفسیر قانتات به اطاعت از شوهر بسیار مشکل‌ساز است؛ چرا که قرآن به‌طور کلی اطاعت از انسان و مرجعیت انسانی به استثنای پیامبر^(ص) را بسیار کم‌ارزش‌تر از اطاعت خداوند می‌داند (علی، اخلاق جنسی، ۱۲۰).

در مورد تفسیر حافظات للغیب نیز با اشاره به ترکیب بما حفظ الله معتقد است که، مفسران در این باره دیدگاه‌های متفاوتی دارند. بیش‌تر مفسران کلاسیک با استناد به روایات متعدد، این آیه را ناظر به نقش زنان در غیاب شوهران دانسته‌اند؛ بدین معنا که آنان باید از عفت خود و اموال همسرانشان پاس‌داری کنند (فخررازی، التفسیر الکبیر، ۱۰/۷۱). کشیا علی در چارچوب خوانش اخلاقی و انتقادی خود بر این نکته تأکید می‌کند که حرف ربط «بما» می‌تواند دلالت بر «مطابق با» یا «به سبب» داشته باشد و همین امر افق‌های تازه‌ای برای فهم آیه می‌گشاید. از منظر او و دیگر مفسران فمینیست، حافظات للغیب صرفاً محدود به حفظ عفت در برابر شوهر نیست، بل که می‌تواند به معنای زنانی باشد که چه در عرصه نهان و چه در عرصه آشکار بر تعهدات ایمانی و وظایف دینی خویش پایبندند؛ درست همان‌گونه که خداوند خود حافظ و پاس‌دار ایمان آنان است.

چنین قرائتی، مفهوم آیه را از دایره روابط زناشویی فراتر برده و آن را به بُعدی گسترده‌تر از مسئولیت معنوی و اخلاقی زنان پیوند می‌زند (علی، اخلاق جنسی، ۱۱۹).^۲ اگرچه تفسیر سنتی «حافظات للغیب» به معنای حفظ اموال و حرمت خانوادگی در غیاب شوهر، در ادبیات تفسیری جایگاهی تثبیت شده دارد؛ اما تحلیل زبانی-اخلاقی کشیا علی صرفاً ناظر بر گسترش این معنای کلاسیک است. او نشان می‌دهد دلالت «بما» می‌تواند افق معنایی آیه را از سطح روابط زناشویی فراتر برده و بر بُعد ایمانی و مسئولیت اخلاقی زنان نیز دلالت کند.

وی از قوامیت معنای مشارکت مسئولانه، از نشوز مفهوم اختلال در رابطه زناشویی و نه نافرمانی از شوهر و از ضرب مسئولیت کنترل‌گری اخلاقی را برداشت می‌کند. کشیا علی تأکید می‌کند که این حرکت تنها با عبور از فقه سنتی و ورود به اخلاق جنسی و خانوادگی برابری محور ممکن است.

1. Ali, *Sexual Ethics*.

2. Ali, *Sexual Ethics*.

۲-۳) نقد تاریخی

در سطح تاریخی، کشیا علی به دنبال آن است که نشان دهد چه‌گونه سلطه مردانه در روابط زناشویی نه از متن **قرآن**، بل که از بسترهای اجتماعی و حقوقی قرون نخستین اسلام برخاسته است. وی استدلال می‌کند که بسیاری از احکام فقهی درباره ازدواج، نشوز و قوامیت، در بستر اقتصادی و فرهنگی خاصی تدوین شدند که برده‌داری و مالکیت مردانه بر بدن زن در آن نهادینه بود (علی، **اخلاق جنسی**، 25)¹.

کشیا علی معتقد است که نظام برده‌داری بر درک فقها از ازدواج اثرگذار بوده است. او با اشاره به اینکه معنای مهریه طبق آن‌چه در سوره نساء آیه ۴ آمده است، اجر (پاداش) توسط مرد است، برای «لذتی که زوج از زوجه می‌برد»؛ اما با تحلیل منابع فقهی قرون دوم تا چهارم هجری، توضیح می‌دهد که فقهای این دوره ازدواج (نکاح) را در قالب انتقال **ملک البضع** از زن به شوهر در برابر مهریه فهم می‌کردند؛ برداشتی که در بسیاری از متون متقدم انعکاس یافته است (علی، **ازدواج و بردگی**، 25-24)².

بر این اساس، پرداخت مهریه شرط تحقق حقوق جنسی مرد به شمار می‌رفت و تمکین جنسی زوجه آزاد، در برابر نفقه، جایگاه حقوقی مشخصی پیدا کرد (همان، 107). شافعی به صراحت از مهریه با عنوان **ثمن الفرج** یاد کرده است؛ در این نگاه مهریه به‌عنوان غرامتی است که شوهر برای دسترسی مشروع جنسی به همسرش پرداخت می‌کند (علی، **اخلاق جنسی**، 4)³. در این استدلال فقها، مهریه به‌عنوان غرامت در ازاء **ملک النکاح** است. در این تعریف، نکاح به معنای سلطه انحصاری شوهر بر توانایی جنسی و تولید مثلی زن تلقی می‌شود و حق انحصاری مرد در طلاق را می‌رساند (علی، **اخلاق جنسی**، 5)⁴.

هم‌چنین کشیا علی با شواهدی هم‌چون یکی از فتوهای خلیفه دوم نشان می‌دهد که حقوق زناشویی چه‌گونه **تاریخمند** و وابسته به رویه و اجتهاد فقها است و تمام احکام مربوط به قوانین خانواده صرفاً برآمده از متن **قرآن** نیست. در یک مورد چنین آورده است که، تقریباً تمام مذاهب پذیرفته‌اند که اگر شوهر قادر به عمل زناشویی نباشد، زن حق فسخ عقد را دارد، او در ریشه‌یابی این حکم فقهی آن را منسوب به خلیفه دوم می‌داند که بعدها در مذاهب فقهی باز تولید شده است (علی، **اخلاق جنسی**، 13)⁵.

1. Ali, *Sexual Ethics*.

2. Ali, *Marriage and Slavery*.

3. Ali, *Sexual Ethics*.

4. Ali, *Sexual Ethics*.

5. Ali, *Sexual Ethics*.

کشیا علی با روی کرد تاریخی-انتقادی نشان می‌دهد که احکام زناشویی و جنسی در فقه کلاسیک، در بستری شکل گرفته‌اند که ساختارهای برده‌داری و سلطه مردانه آن را تعیین می‌کرده است (علی، **اخلاق جنسی**، 25-28)'. او از رهگذر تحلیل تاریخی، نشان می‌دهد که مردسالاری فقهی نه ریشه در وحی، بل که در تاریخ دارد. به عبارت دیگر، قوامیت الهی در متن قرآن به قوامیت حقوقی در فقه کلاسیک بدل شد؛ فرایندی که نتیجه درهم‌تنیدگی قدرت، قانون و مالکیت بود.

۳-۲) نقد سیاسی-اجتماعی

کشیا علی در نقد سیاسی-اجتماعی به تمایز میان اسلام متنی و اسلام زیسته اشاره کرده است. اسلام متنی، که عمدتاً توسط مردان و در چارچوب نهادهای فقهی شکل گرفته، تاریخی مردسالار دارد و تجربه‌های زیسته زنان را بازنمایی نمی‌کند. چنان‌که لیلا احمد تأکید می‌کند، بخش زیادی از دانش رسمی دینی بازتاب صدای مردانی است که قدرت نوشتن و مشروعیت نهادی را در اختیار داشته‌اند. با این حال، نمی‌توان این میراث را یک‌سره کنار گذاشت. سنت فقهی، با وجود محدودیت‌هایش، بخشی از اخلاق و سازمان اجتماعی جوامع مسلمان را شکل داده و فهم امروز ما بدون شناخت این پیشینه ممکن نیست. نقد معاصر نشان می‌دهد که پذیرش و عدم نقد اسلام متنی، بازتولید ساختارهای مردسالار را تقویت می‌کند؛ اما در مقابل، بازخوانی انتقادی آن می‌تواند زمینه اصلاح اخلاقی و انسانی فهم دینی را فراهم سازد (علی، **اخلاق جنسی**، xix)^۱.

بنابراین از نظر کشیا علی، خوانش‌های معاصر از آیه ۳۴ سوره نساء در خلأ شکل نمی‌گیرند، بل که در بستر نظام‌های حقوقی، ساختارهای دولتی و الگوهای نابرابری جنسیتی تثبیت شده معنا می‌یابند. در تحلیل او، بدن زن در بسیاری از دولت‌های مسلمان به نقطه کانونی سیاست‌گذاری تبدیل شده است؛ جایی که مشروعیت‌سازی دینی، کنترل دولت و اقتدار مذهبی به‌طور مستقیم در تنظیم روابط جنسیتی بازتاب می‌یابد. کشیا علی تصریح می‌کند که پیوند میان شریعت، دولت و جنسیت، در قوانین خانواده بیش از هر جای دیگر آشکار می‌شود؛ قوانینی که در ظاهر بر احکام کلاسیک استوار اند؛ اما در عمل، ساختارهای نابرابری سیاسی و اجتماعی را تثبیت می‌کنند (علی، **اخلاق جنسی**، xviii-xix)^۲.

او با ارجاع به نمونه‌های عینی از کشورهای مسلمان، نشان می‌دهد که چه‌گونه قواعدی هم‌چون نشوز، اجبار به تمکین، مجوز ضرب و قوامیت نفقه‌محور در قوانین خانواده به شکل ابزارهای دولتی برای اعمال قدرت بر زنان

1. Ali, *Sexual Ethics*.

2. Ali, *Sexual Ethics*.

3. Ali, *Sexual Ethics*.

درآمده‌اند. برای نمونه، شافعی اعلام کرد شرط ضمن عقد در نکاح‌نامه برای مرد مانع از ازدواج او با زنان دیگر یا مانع از رابطه جنسی با کنیزانش نمی‌شود. او دیدگاه خود را این‌گونه توجیه کرده است: «این شرط آنچه را که خداوند برای مرد گسترده نموده است را محدود نمی‌کند» (علی، **اخلاق جنسی**، xv)^۱.

کشیا علی توضیح می‌دهد که این انتقال از فقه به قانون مدنی، مجموعه‌ای از پی‌آمدهای سیاسی به همراه دارد: محدود شدن حق طلاق برای زنان، دشوار شدن خروج از ازدواج خشونت‌آمیز، وابستگی اقتصادی ساختاری و استفاده دولت‌ها از نظم خانواده به مثابه شاخصی برای نظم سیاسی.

در تحلیل علی، این وضعیت ادامه همان الگوی تاریخی‌ای است که در فقه کلاسیک شکل گرفته بود؛ یعنی ساختاری که در آن زن نه کنشگری مستقل، بل که موضوعی در قلمرو **تنظیم قدرت** تلقی می‌شد. از این منظر، فقر زنان - که علی آن را **فقر قدرت** می‌نامد - صرفاً به معنای نداشتن منابع اقتصادی نیست؛ بل که ناتوانی در مقاومت در برابر ساختارهایی است که به نام دین بر بدن و زندگی زنان اعمال می‌شوند (علی، **ازدواج و بردگی**، 45-43)^۲.
به تعبیر او:

زن فقیر نه ابزار اعتراض و نه راه خروج از الگوهای خشونت ساختاری را دارد، بنابراین مقابله با بی‌عدالتی‌های ساختاری را مستلزم برخورد با سلطه سلسله مراتبی و جنسیتی در سراسر مرزهای جغرافیایی، تاریخی و فرهنگی دیده است (علی، **اخلاق جنسی**، xvi)^۳.

بر همین اساس است که کشیا علی می‌گوید تفسیر **قرآن** نمی‌تواند از زمینه‌های اجتماعی و اخلاقی جدا باشد: «تفسیر بدون اخلاق، به ابزار قدرت تبدیل می‌شود» (علی، **ازدواج و بردگی**، 46)^۴. این روی‌کرد، تفسیر را فرآیندی تاریخی-اخلاقی معرفی می‌کند که باید در نسبت با عدالت جنسیتی، تجربه زیسته زنان و تحلیل ساختارهای قدرت بازخوانی شود. بدین ترتیب، سطح سیاسی-اجتماعی در تحلیل علی نشان می‌دهد که آیه ۳۴ نساء نه فقط یک متن دینی، بل که محل تلاقی نیروهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی است؛ و خوانش‌رهای بخش آن تنها با نقد این ساختارها و بازشناسی ظرفیت اخلاقی **قرآن** ممکن خواهد بود.

نتیجه

یافته‌های این مطالعه نشان می‌دهد که خوانش کشیا علی از آیه ۳۴ سوره نساء صرفاً بازتفسیر یک آیه

1. Ali, *Sexual Ethics*.

2. Ali, *Marriage and Slavery*.

3. Ali, *Sexual Ethics*.

4. Ali, *Marriage and Slavery*.

مناقشه برانگیز نیست، بل که تلاشی نظام‌مند برای جابه‌جایی کانون تفسیر از روی کردهای حقوقی، سلسله‌مراتبی و قدرت‌محور به سوی فهمی تاریخی، اخلاقی و انسان‌محور از متن *قرآن* است. تحلیل زبانی-ادبی، تاریخی و سیاسی-اجتماعی وی درصدد توضیح این معنا است که بسیاری از برداشت‌های مردسالارانه رایج، نه ریشه در متن وحی، بل که در سازوکارهای تاریخی تولید دانش فقهی، ساختارهای اجتماعی پیشامدرن و مناسبات قدرت دارند. مهم‌ترین دست‌آورد این مطالعه، برجسته‌سازی تمایز بنیادین میان متن وحی و تفسیرهای انسانی از آن در اندیشه کشیا علی است؛ تمایزی که امکان نقد اجماع‌های دیرپای فقهی و بازشناسی ظرفیت‌های اخلاقی و عدالت‌محور *قرآن* را فراهم می‌سازد. برپایه این روی‌کرد، مفاهیمی چون قوامیت، نشوز و روابط زناشویی واجد قابلیت بازخوانی اخلاقی‌اند و می‌توان آن‌ها را نه به‌مثابه سازوکارهای سلطه، بل که در چارچوب مسئولیت اخلاقی، کرامت انسانی و عدالت جنسیتی تفسیر کرد.

در سطح روش‌شناختی، این مطالعه نشان داد که اصول تفسیری کشیا علی بدون درک هرمنوتیک او قابل فهم نیست؛ هرمنوتیکی که تفسیر را فرایندی تاریخی، اخلاقی و وابسته به تجربه زیسته زنان و تحلیل نیروهای قدرت می‌داند. از این منظر، تفسیر نه‌بازتولید معنای ثابت، بل که کنشی انتقادی برای بازسازی نسبت میان متن، اخلاق و واقعیت اجتماعی است. در مجموع، این مقاله نشان می‌دهد که اندیشه تفسیری کشیا علی را می‌توان به‌مثابه الگویی اخلاق‌محور در فمینیسم اسلامی صورت‌بندی کرد؛ الگویی که ظرفیت گفت‌وگویی سازنده میان فقه کلاسیک، علوم انسانی معاصر و تجربه زیسته زنان مسلمان را فراهم می‌آورد و می‌تواند مبنایی نظری برای بازاندیشی در تفسیرهای جنسیتی *قرآن* در جهان معاصر باشد.

- ۱- اسحاقی، سیدحسین، «تأملی بر پیکره و پی‌آمدهای فمینیسم اسلامی»، *رواق اندیشه*، شماره ۴۴، ۱۳۸۴ ش.
- ۲- بدره، محسن، میرخانی، عزت‌السادات، و شاکری گلپایگانی، طوبی، «چشم‌انداز جریان موسوم به فمینیسم اسلامی به بازنگری فقه سنی: کاوش تطبیقی دیدگاه‌های عزیزه الحبری و کشیا علی»، *زن در فرهنگ و هنر*، دوره ۷، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۴ ش.
- ۳- توفیقی، فاطمه، *روش‌های مدرن تفسیر متون مقدس*، تهران، نشر کرگدن، ۱۴۰۴ ش.
- ۴- خان‌علی، پریسا، *آموزش زنان در اسلام و مکتب فمینیسم*، اصفهان، کیاراد، ۱۳۹۴ ش.
- ۵- شیخ طوسی، محمد بن حسن، *التبیان*، به‌کوشش احمد حبیب قصیر عاملی، نجف، مطبعة النعمان، ۱۳۸۳ق/ ۱۹۶۴م.
- ۶- عاملی، جعفر مرتضی، *الصحيح من سيرة النبي الأعظم*، قم، دارالحديث، ۱۳۸۵ ش.

- ۷- فخررازی، محمدبن عمر، *التفسیر الکبیر*، بیروت، دار إحياء التراث العربی، ۱۴۲۰ق.
- ۸- *فمینیسم و دانش‌های فمینیستی: ترجمه و نقد تعدادی از مقالات دایره المعارف فلسفی روتلیج*، ترجمه عباس یزدانی و بهروز جندقی، قم، دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، بهار ۱۳۸۸ش.
- ۹- محمودی، علی، *الهیات فمینیستی مسیحیت در مقایسه با نگرش اسلام*، قم، دانشکده اصول دین، ۱۳۹۶ش.
- ۱۰- مقدس، حسین، *مدرنیسم از دیدگاه علامه طباطبایی و محمد عبده*، قم، نشر ندای دوست، ۱۳۹۲ش.
- ۱۱- میرحسینی، زیبا، «اسلام سیاسی و آینده زن مسلمان»، *بازتاب اندیشه*، شماره ۷۶، ۱۳۸۵ش.
- ۱۲- ودود، آمنه، *قرآن و زن: بازخوانی متن مقدس از منظر یک زن*، ترجمه اعظم پویازاده و معصومه آگاهی، تهران، حکمت، ۱۳۹۳ش.
- ۱۳- هدایت‌الله، عایشه، *حاشیه‌های فمینیستی قرآن*، ترجمه مرضیه محمص و نفیسه دانش‌فرد، تهران، نشر کرگردن، ۱۴۰۰ش.
- 14- Ali, Kecia, "About Me", Kecia Ali's web site, retrieved at June 03, 2026. <https://www.keciaali.com/about-me#about-me-keciaali>.
- 15- Ali, Kecia, "The Ethics of 'Follow the Male Scholar': Authority, Gender, and the Construction of Normativity in Islamic Jurisprudence", *Journal of Feminist Studies in Religion*, vol. 27. no. 2, 2011.
- 16- Ali, Kecia, "Timeless Texts and Modern Morals: Challenges in Islamic Sexual Ethics", *New Testament and Qur'an as Literature and Culture*, ed. Kari Voight et. al., Leiden, Brill, 2009.
- 17- Ali, Kecia, *Marriage and Slavery in Early Islam*, Harvard University Press, 2010.
- 18- Ali, Kecia, *Sexual Ethics and Islam Feminist Reflections on Qur'an, Hadith, and Jurisprudence*, Oxford, Oneworld, 2006.
- 19- Ali, Kecia, "Progressive Muslims and Islamic Jurisprudence: The Necessity for Critical Engagement with Marriage and Divorce Law", In *Progressive Muslims: On Justice, Gender and Pluralism*, ed. Omid Safi, Oxford, Oneworld, 2003.
- 20- Hammer, Juliane, "American Muslim Women, Religious Authority, and Activism: More Than a Prayer", *The American Journal of Islamic Social Sciences*, vol. 31. no. 1, 2012.
- 21- Mir-Hosseini, Ziba, *Men in Charge? Rethinking Authority in Muslim Legal*

- Tradition*, London: Oneworld Book, first published, 2015.
22. Schüssler Fiorenza, Elisabeth, *But She Said: Feminist Practices of Biblical Interpretation*, Boston, Beacon Press, 1992.
23. Scott, J. W., “Gender: A Useful Category of Historical Analysis”, *The American Historical Review*, vol. 91, no. 5, 1986.